

Ο δημόσιος και ο κοινωνικός τομέας μοχλοί στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού

Ηλίας Ι. Νικολόπουλος
Καθηγητής Οικονομικής της Διοίκησης,
πρώην Αντιπρόεδρος του ΤΕΙ Χαλκίδας,
μέλος Δ.Σ. του ΜΑ.ΧΩ.Μ.Ε

1. Η δομικότητα της κρίσης και οι προεκτάσεις της

Η κρίση με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η ελληνική οικονομία και κοινωνία, σχεδόν εδώ και δέκα χρόνια, στο πλαίσιο της διεθνούς και ευρωπαϊκής κρίσης, είναι μια κρίση καθαρά δομική. Η δομική αυτή κρίση δεν έχει μόνον οικονομική διάσταση αλλά είναι ταυτόχρονα και κρίση κοινωνική, θεσμική, πολιτική και ιδεολογική. Η πολυδιάστατη αυτή κρίση έχει ως αποτέλεσμα το κυρίαρχο σύστημα στη χώρα μας, αφενός, να μην μπορεί να αναπαραχθεί και, αφετέρου, η κυρίαρχη τάξη να έχει εμπλακεί σε μια κρίση νομιμοποίησης που δεν μπορεί να αντιμετωπίσει παρά την ουσιαστική συσπείρωση της πολιτικής εκπροσώπησης της στη βάση των μνημονίων, της λιτότητας και της επιτροπείας.

Επισημαίνεται ότι οι μορφές κάτω από τις οποίες εκδηλώνονται οι κρίσεις, ιδιαίτερα οι δομικές, του κεφαλαιοκρατικού συστήματος δεν είναι, πάντοτε, οι ίδιες σε κάθε ιστορική περίοδο, γιατί διαφέρουν ιστορικά οι μορφές κυριαρχίας του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, έτσι, όπως αυτές προσδιορίζονται και διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση του καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του παραγόμενου πλούτου, που επικρατεί σε μια ορισμένη εποχή.

Υπογραμμίζεται σχετικά ότι η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου, η οποία αποτελεί την καρδιά του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, είναι μια διαδικασία η οποία διακόπτεται από κρίσεις. Όταν, όμως, οι κρίσεις αυτές είναι δομικές δίνουν τη δυνατότητα της μετατροπής της ταξικής πάλης και των κοινωνικών συγκρούσεων σε αγώνα για τη μετάβαση σε μια άλλη, διαφορετικού τύπου, κοινωνικοοικονομική οργάνωση. Έτσι, σε συνθήκες δομικής κρίσης του κυρίαρχου συστήματος, δηλαδή όταν αυτό δεν μπορεί να αναπαραχθεί και παράγει συνεχώς μόνο φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό¹, δημιουργούνται οι όροι και οι προϋποθέσεις για τη μετάβαση σε εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και διανομής του πλούτου, όπως και σε μετασχηματισμό του κράτους και των θεσμών².

¹ Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Σταυριανή Β. Σπυριούνη, *Διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ.77-88. Επίσης, βλ. εφημ. *Le Monde*, 15-12-2017, όπου υπάρχουν στοιχεία τα οποία πιστοποιούν ότι οι ανισότητες στον κόσμο εκρήγνυνται τόσο στις εξελιγμένες κεφαλαιοκρατικά χώρες όσο και στις αναδυόμενες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1% των πιο πλούσιων στον κόσμο συγκέντρωσε το 27% της αύξησης του εισοδήματος από το 1980 έως το 2016 ενώ το 50% των πιο φτωχών συγκέντρωσε το 12%. Σε ό,τι αφορά δε τα ενδιάμεσα κοινωνικά στρώματα τα εισοδήματά τους έμειναν σχεδόν στάσιμα στο διάστημα αυτό.

² Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, «Κρίση, αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική χειραφέτηση», π. *Θέσεις*, τχ. 123 (Απρίλιος-Ιούνιος 2013), σ. 57-71.

Αναφορικά με τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη δομική κρίση και τη δυνατότητα πραγματοποίησης της κοινωνικής αλλαγής ο Ανρί Λεφέβρ (Henri Lefebvre) τονίζει ότι: «Ο καπιταλισμός έχει τη δυναμική του, που αν δεν αναπαραχθεί, ο ίδιος εξαφανίζεται. Σε τι συνίσταται η εσωτερική κίνηση αυτού του τρόπου παραγωγής; Στο ότι πραγματοποιείται μέσα από μετασχηματισμούς που κι αυτοί προκλήθηκαν από τις αντιφάσεις του. Για να διατηρηθεί ο τρόπος παραγωγής, για να αναπαραχθούν οι σχέσεις παραγωγής, καθώς και οι θεσμοί με τους οποίους λειτουργεί η κοινωνία που στηρίζεται σ' αυτές τις σχέσεις, πρέπει να συνεχιστεί η συσσώρευση του κεφαλαίου, η παρακράτηση δηλαδή υπεραξίας, επομένως ο εγγενής στον καπιταλισμό αγώνας κατά της τάσης για μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους (...). Με δύο λόγια υπάρχουν για τον Μαρξ, ευνοϊκές στιγμές βαθιάς κρίσης, άρα στιγμές κοινωνικής αλλαγής και εφικτής επανάστασης. Αλλά η επανάσταση (προλεταριακή, σοσιαλιστική, κομμουνιστική) δεν είναι παρά μία από τις δυνατότητες. Μια άλλη δυνατότητα είναι, αντίθετα, η «πρόοδος» μέσα στο πλαίσιο του ήδη υπάρχοντος τρόπου παραγωγής (...). Υπάρχουν και άλλες δυνατότητες: η αποσύνθεση, η εξάρθρωση (κάποιας χώρας, κάποιου κράτους), ο πόλεμος- ή ακόμη η άγρια καταπίεση»³.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το κεφαλαιοκρατικό σύστημα μπόρεσε να υπερβεί τη μεγάλη δομική κρίση του 1929 τόσο με το ξέσπασμα του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου όσο και με την ανάδυση, διαμόρφωση και επικράτηση του φορντικού-κεινσιανού καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου. Αντίθετα, η δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος που εκδηλώθηκε το 2007-2008 δεν οδήγησε στην αντικατάσταση του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος συσσώρευσης τους κεφαλαίου και διανομής του πλούτου αλλά στην ένταση και εμβάθυνσή του. Η χώρα μας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα με την επιβολή ακραίων νεοφιλελεύθερων πολιτικών και πρακτικών.

Υπενθυμίζεται ότι στη δεκαετία του 1970 σημειώθηκε σημαντική πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους, που είχε ως αποτέλεσμα μια ιδιαίτερα μεγάλη επιβράδυνση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Η μεγάλη πτώση της κερδοφορίας του κεφαλαίου οδήγησε τελικά την κυρίαρχη τάξη στο να διαμορφώσει και να επιβάλλει, μετά από έντονη ιδεολογική ζύμωση⁴ και μεγάλες κοινωνικές συγκρούσεις, το νεοφιλελεύθερο καθεστώς συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου⁵ με τις γνωστές συνέπειες για τον κόσμο, κυρίως, της εργασίας.

Για να μπορέσει, όμως, να αντιμετωπιστεί η μεγάλη δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος που ξέσπασε το 2007-2008 όπως και το κοινωνικό απόστημα που έχει δημιουργηθεί στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης⁶ απαιτείται μία πολιτική ρήξεων και ανατροπών που πρέπει να έχει ως βάση της τον κοινωνικό μετασχηματισμό σε σοσιαλιστική κατεύθυνση. Σχετικά με την κρίση του συστήματος ο Μισέλ Ισόν (Michel Husson) γράφει ότι: «Το διακύβευμα είναι πάνω απ' όλα κοινωνικό (...). Ο καπιταλισμός βρίσκεται σε

³ Βλ. Ανρί Λεφέβρ, *Μια σκέψη που έγινε κόσμος*, Εκδόσεις Κένταυρος, Αθήνα, 1987, σ.197-198 και 200-201.

⁴ Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, Σταυριανή Β. Σπυριούννη, *Διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ. 166-170.

⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 125-134.

⁶ Για τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, η οποία έχει προσλάβει χρηματιστικά χαρακτηριστικά, βλ. Κατερίνα Σηφάκη-Καπετανάκη, «Χρηματιστικοποίηση και διεθνές χρηματιστικό κεφάλαιο», στο *Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας*, ΜΑ.ΧΩ.Μ.Ε., Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα, 2015, σ.421-434.

αδιέξοδο: το νεοφιλελεύθερο πρότυπο δεν μπορεί πια να λειτουργήσει (...). Μια προοδευτική έξοδος από την κρίση περνάει μέσα από τη ριζική αμφισβήτηση του καπιταλιστικού συστήματος: η αναδιανομή του πλούτου είναι το άμεσο ζήτημα, αλλά η επίλυσή του οφείλει να εγγραφεί σε συνολική ανατροπή της καπιταλιστικής λογικής»⁷.

Στη χώρα μας, στο πλαίσιο της δομικής κρίσης που τη συνταράσσει, εφαρμόστηκαν και εφαρμόζονται ακραίες μορφές νεοφιλελεύθερης πολιτικής με βάση τη μνημόνια και την εποπτεία με ανυπολόγιστες συνέπειες για τους εργαζόμενους, τους συνταξιούχους, τα ενδιάμεσα κοινωνικά στρώματα και τη νεολαία. Η κοινωνία μας, πλέον, έχει μετατραπεί σε μία κοινωνία, όπου του 80% του πληθυσμού έχει φτωχοποιηθεί και περιθωριοποιηθεί.

Ειδικότερα, στη χώρα μας η δομικότητα της κρίσης απαιτεί λύσεις και πολιτικές που συνδέονται άμεσα με τη διαδικασία της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού, που στις σημερινές συνθήκες συνδέονται οργανικά μεταξύ τους. Έτσι, στη χώρα μας για να ξεπεραστεί η κρίση είναι απαραίτητο να εφαρμοστούν μέτρα τα οποία υπερβαίνουν τη λογική του κυρίαρχου συστήματος εξαιτίας των επιλογών και των πολιτικών της άρχουσας τάξης και όλων των μέχρι σήμερα εκπροσωπήσεών της, οι οποίες οδήγησαν σε καταστροφή τον παραγωγικό ιστό της και μετέτρεψαν το κράτος σε μηχανισμό εξυπηρέτησης ιδιαίτερων ιδιωτικών συμφερόντων.

Για να μπορέσει να υλοποιηθεί μια τέτοια διαδικασία και να δημιουργηθεί η απαραίτητη δυναμική χρειάζεται η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τις δυνάμεις της ριζοσπαστικής αριστεράς να συνοδευτεί άμεσα από ριζικά μέτρα που θα ενεργοποιούν τον εργαζόμενο λαό και θα διαμορφώνουν ευνοϊκές οικονομικά και κοινωνικοπολιτικά συνθήκες, ώστε να μπορεί να παρεμβαίνει με καθοριστικό τρόπο στη διαδικασία αυτή.

Για να προχωρήσουμε σε μια τέτοια κατεύθυνση απαιτούνται ρήξεις, τομές και ανατροπές στην οικονομία, την κοινωνία και τους θεσμούς. Έτσι, επιβάλλεται άμεσα η διαγραφή, τουλάχιστον του μεγαλύτερου μέρους, του χρέους, η ακύρωση των μνημονίων και των εφαρμοστικών νόμων, η απεμπλοκή από την επιτροπεία, η αποκατάσταση και διεύρυνση των εργασιακών σχέσεων, η εισοδηματική ενίσχυση των εργαζομένων και των συνταξιούχων, η επανάκτηση της νομισματικής ανεξαρτησίας και ο μετασχηματισμός του κράτους⁸. Ταυτόχρονα, είναι αναγκαίο να ενεργοποιηθούν τόσο ο δημόσιος όσο και ο κοινωνικός τομέας οι οποίοι πρέπει να αποτελέσουν τους πυλώνες της παραγωγικής ανασυγκρότησης, της ανάπτυξης και του κοινωνικού μετασχηματισμού.

2. Ο ρόλος και η σημασία του δημόσιου τομέα

Ο δημόσιος τομέας για να μπορέσει να παίξει του ρόλο του είναι απαραίτητο να αποκατασταθεί, να ανασυγκροτηθεί, να αναδιαρθρωθεί και να διευρυνθεί, όπου αυτό απαιτείται. Είναι αυτονόητο ότι εδώ γίνεται λόγος για ένα δημόσιο τομέα ο οποίος θα λειτουργεί ορθολογικά και θα είναι δημοκρατικά οργανωμένος στη βάση

⁷ Βλ. εφημ. *Η εποχή*, 13-11-2011.

⁸ Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, «Εθνικό νόμισμα, παραγωγική ανασυγκρότηση και κοινωνικός μετασχηματισμός», στο *Ευρωζώνη, εθνικό νόμισμα και λαϊκή κυριαρχία*, Έκδοση ΜΑ.ΧΩ.Μ.Ε.-GUE/NGL, Αθήνα, 2017, σ. 276-283.

του εργατικού και του κοινωνικού ελέγχου με αντιπροσωπευτικές επιτροπές που θα λειτουργούν αμεσοδημοκρατικά.

Ο δημόσιος αυτός τομέας πρέπει να είναι προσανατολισμένος αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών και όχι στην εξυπηρέτηση, όπως γίνεται μέχρι σήμερα, των ιδιωτικών συμφερόντων ντόπιων και ξένων. Για να μπορεί να εκπληρώνει το ρόλο του αυτό ο δημόσιος τομέας είναι απαραίτητο να περιλαμβάνει τις τράπεζες, τις δημόσιες επιχειρήσεις όπως και τους οργανισμούς κοινής ωφέλειας.

Ο δημόσιος τομέας με την επενδυτική και χρηματοδοτική του πολιτική, δραστηριότητα και λειτουργία, σε στενή σύνδεση με τον κοινωνικό τομέα, μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία και τη βάση μιας βαθιάς τομής στη διαδικασία τόσο της κοινωνικής συσσώρευσης όσο και της παραγωγικής ανασυγκρότησης σε αυτοδύναμη βάση, διότι το πλεόνασμα που θα παράγεται στο δημόσιο τομέα θα αξιοποιείται για την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών με κριτήριο το κοινωνικό συμφέρον και όφελος. Άλλωστε, καμία παραγωγική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη δεν μπορεί να είναι διαρκής εάν βασίζεται, κυρίως, σε εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης⁹ και δεν έχει δημιουργηθεί μια αυτόνομη εσωτερική βάση συσσώρευσης.

Η αποτελεσματικότητα της δραστηριότητας του δημόσιου τομέα, όπως και της λειτουργίας του, θα κρίνεται συστηματικά στη βάση κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων κόστους-οφέλους, έτσι, ώστε να εξασφαλίζεται η αξιοποίηση στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τόσο των πόρων που θα προέρχονται από τον ίδιο όσο και των πόρων που θα διατίθενται από την κοινωνία για να καλύπτει θεμελιώδεις κοινωνικές ανάγκες.

Συνεπώς, στη διαδικασία της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού η έμφαση δίνεται σε μορφές κοινωνικοποίησης οι οποίες εκφράζονται τόσο από τη δημόσια ιδιοκτησία όσο και από την κοινωνική όπου οι άμεσοι παραγωγοί οργανώνονται σε αυτοδύναμη συλλογική βάση (αυτοδιαχειριστική, συνεταιριστική κ.ά.). Στο σημείο αυτό χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι η πραγματοποίηση του κοινωνικού μετασχηματισμού συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία υπέρβασης τόσο της ιδιωτικής όσο και της κρατικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, ανταλλαγής και επικοινωνίας. Η διαδικασία αυτή, οι μορφές και οι σχέσεις που αυτή συνεπάγεται, οδηγεί στην επικράτηση της κοινωνικής ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής και του παραγόμενου πλούτου από τους άμεσους παραγωγούς. Διασαφηνίζεται, σχετικά, ότι κοινωνικοποίηση και κρατικοποίηση είναι έννοιες ασύμβατες μεταξύ τους¹⁰, διότι η κοινωνική ιδιοποίηση συνδέεται με την κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ενώ η κρατική ιδιοκτησία δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την κοινωνική ιδιοποίηση, διότι σε αυτή την περίπτωση το παραγόμενο υπερπρόϊόν ή πλεόνασμα περιέρχεται στην κυρίαρχη τάξη ή στο κυρίαρχο στρώμα που ελέγχει το κράτος και τις λειτουργίες του.

Σε ό,τι αφορά το κράτος και το ρόλο του στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Για το λόγο αυτό για να μπορεί το κράτος να συμβάλλει στην ανασυγκρότηση, την ανάπτυξη και την ομαλή λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας πρέπει να πάψει να λειτουργεί γραφειοκρατικά και πελατειακά. Έχοντας υπ' όψη ότι ο χαρακτήρας και η λειτουργία

⁹ Βλ. Gérard de Bernis, "Développement durable et accumulation", *Revue Tiers-Monde*, janvier-mars 1994, Tome XXXV, No 137, Puf, Paris, p.97-98 et 99, καθώς και Charles Bettelheim, *Planification et croissance accélérée*, Éditions Fr. Maspéro, Paris, 1964, p.97-109. Επίσης, βλ. G. de Bernis, *Relations économiques internationales*, Εκδόσεις Dalloz, Paris, 1987, p.891-892.

¹⁰ Για τα θέματα αυτά, βλ. Δημήτρης Κατσορίδας, *Εργατικός έλεγχος, κοινωνικοποίηση, αυτοδιαχείριση*, Οι εκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα, 2016.

του κράτους καθορίζονται από τις σχέσεις παραγωγής και τις ταξικές σχέσεις που επικρατούν, καθώς, επίσης, και από την ταξική πάλη και τους συσχετισμούς κοινωνικοπολιτικής δύναμης που προκύπτουν από αυτή, η αλλαγή τόσο του χαρακτήρα όσο και της λειτουργίας του αποτελεί κεντρικό στόχο και, συγχρόνως, διακύβευμα. Έτσι, στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού, από την πρώτη στιγμή, ο εκδημοκρατισμός και η αλλαγή της δομής του κράτους πρέπει να στηριχτεί στην εισαγωγή θεσμών και διαδικασιών άμεσης δημοκρατίας. Με τον τρόπο αυτό η καθιέρωση και η ανάπτυξη αμεσοδημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών θα παρεμποδίζει τη γραφειοκρατικοποίηση των κρατικών μηχανισμών και την απόσπασή τους από την κοινωνία. Δεν είναι τυχαίο από την άποψη αυτή ότι ο Ένγκελς σε γράμμα του στον Μπέμπελ υποστήριζε ότι η Κομμούνα με τα μέτρα που έλαβε «δεν ήταν πια κράτος με την καθαυτό έννοια της λέξης»¹¹. Ένα τέτοιο κράτος και, ταυτόχρονα, μη κράτος δίνει τη δυνατότητα της μετάβασης στο σοσιαλισμό και της αποτροπής της γραφειοκρατικοποίησης και της ταξικής διαφοροποίησης που οδηγούν αργά ή γρήγορα στην παλινόρθωση του καπιταλισμού. Τα κείμενα του Μαρξ για τον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία*¹² όπως και την *Κριτική του προγράμματος της Γκότα* είναι καθοριστικής σημασίας για τα ζητήματα της μετάβασης στο σοσιαλισμό και γενικότερα του κοινωνικού μετασχηματισμού.

3. Ο ρόλος και η σημασία του κοινωνικού τομέα

Σε ό,τι αφορά τώρα τον κοινωνικό τομέα αυτός αποτελεί τομέα-κλειδί στη διαδικασία της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού, διότι από την ίδια του τη φύση είναι σε θέση να ενεργοποιεί τους άμεσους παραγωγούς σε πρωτοβουλιακή βάση επειδή θεμελιώνεται σε αυτοδιαχειριστικές, συνεταιριστικές, συνεργατικές, κοινοπρακτικές και γενικότερα σε αλληλέγγυες μορφές οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας. Πρόκειται για μορφές οικονομικής και κοινωνικής δράσης, οι οποίες βασίζονται στη συλλογική παραγωγή και διάθεση προϊόντων και υπηρεσιών, όπως και στη θεσμοθέτηση αρχών και πρακτικών άμεσης δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα λήψης των αποφάσεων στο πλαίσιο των οικονομικών μονάδων που δραστηριοποιούνται στον τομέα αυτό.

Πριν προχωρήσουμε είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι βασικό φαινόμενο της οικονομίας στη μεταβατική περίοδο αποτελεί η διαμάχη μεταξύ του σοσιαλιστικού και του ιδιωτικού τομέα¹³. Ο Λένιν τον Ιανουάριο του 1923 σε μελέτη του για το συνεταιρισμό έγραφε: «Μου φαίνεται ότι δε δίνουμε στο συνεταιρισμό την προσοχή που χρειάζεται. Είναι ζήτημα αν όλοι καταλαβαίνουν πως σήμερα, από τον

¹¹ Βλ. Καρλ Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010, σ.47 και για καλύτερη απόδοση του πρωτότυπου, βλ. Karl Marx, *Critique du programme de Gotta*, Éditions Sociales/GEME, Paris, 2008, με εξαιρετική εισαγωγή, στοιχεία και σχόλια.

¹² Βλ. Karl Marx, *La Guerre civile en France 1871*, Éditions Sociales, Paris, 1968. Στην έκδοση αυτή περιλαμβάνονται και τα δύο προκαταρκτικά σχεδιάσματα του Μαρξ, που έγραψε, πριν καταλήξει στην οριστική διατύπωση του κειμένου τα οποία έχουν ξεχωριστή σημασία για τα ζητήματα της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό όπως και πλήρη στοιχεία για την Κομμούνα. Δυστυχώς, τα σχεδιάσματα αυτά του Μαρξ, που είναι ιδιαίτερα σημαντικά, δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά.

¹³ Επίσης, βλ. Γεβγκένι Πασουκάνις, «Οικονομία και νομική ρύθμιση», π. *Θέσεις*, τχ. 142 (Ιανουάριος-Μάρτιος 2018), όπου, σ.73, τονίζει στο άρθρο αυτό που γράφτηκε το 1929, ότι «βασικό φαινόμενο της οικονομίας στη μεταβατική περίοδο» αποτελεί η «διαμάχη μεταξύ του σοσιαλιστικού και του ιδιωτικού-καπιταλιστικού τομέα. Εδώ περιλαμβάνονται οι πολιτικές της κολεκτιβοποίησης και της συνεταιριστικής οργάνωσης (...)».

καιρό της Επανάστασης του Οχτώβρη και ανεξάρτητα από τη ΝΕΠ (απεναντίας απ' αυτήν την άποψη πρέπει να πούμε: ακριβώς χάρη στη ΝΕΠ), ο συνεταιρισμός αποχτά στη χώρα μας ολότελα εξαιρετική σημασία (...). Τώρα πρέπει να καταλάβουμε και να κάνουμε πράξη, ότι η κοινωνική οργάνωση που πρέπει να υποστηρίξουμε σήμερα περισσότερο απ' ότι συνήθως, είναι η συνεταιριστική οργάνωση (...). Αν οργανώναμε όλον τον πληθυσμό στους συνεταιρισμούς, θα στηριζόμασταν και με τα δυο μας πόδια σε σοσιαλιστικό έδαφος»¹⁴.

Ας δούμε, όμως, τώρα, συγκεκριμένα τα κριτήρια στα οποία πρέπει να στηρίζεται η δημιουργία και η δραστηριότητα των οικονομικών μονάδων του κοινωνικού τομέα. Τα κριτήρια αυτά είναι:

- Η ελευθερία αποδοχής και προσχώρησης.
- Η παρεμπόδιση του ατομικού πλουτισμού, όπως και κάθε είδους ατομικής ιδιοποίησης του επιτυγχανόμενου πλεονάσματος.
- Η δημοκρατική διοίκηση με τη συμμετοχή των μελών με βάση την αρχή μία ψήφος ανά άτομο.
- Η κοινωνική χρησιμότητα των επιδιωκόμενων στόχων.
- Η ανεξαρτησία και αυτονομία από κάθε είδους εξουσιαστικά κέντρα.
- Η προτεραιότητα στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών και όχι στη συσσώρευση για τη συσσώρευση.
- Η αποδέσμευση από τις εμπορευματικές σχέσεις και κατηγορίες.

Ο κοινωνικός τομέας της οικονομίας εντασσόμενος στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού μπορεί να συμβάλλει με ουσιαστικό τρόπο, τόσο, στην οικονομική ανάπτυξη, όσο, και στη δημιουργία και διεύρυνση ενός μη εμπορευματικού χώρου εντός του οποίου θα ιδρύονται και θα λειτουργούν συλλογικές οικονομικές μονάδες. Οι μονάδες αυτές μπορούν να διαμορφώνουν εναλλακτικές εργασιακές σχέσεις με στόχο την υπέρβαση της μισθωτής εργασίας και να συμβάλλουν, στην προοπτική, στη διαμόρφωση μιας αταξικής κοινωνίας. Σε μια κοινωνία αυτού του τύπου οι εισροές εργασίας θα πραγματοποιούνται με συνειδητά σχεδιασμένο τρόπο στη βάση μιας δημοκρατικής διαδικασίας επιλογής των προτεραιοτήτων από τη μάζα των ίδιων των συνεταιρισμένων άμεσων παραγωγών και καταναλωτών¹⁵.

Προϋπόθεση για την επίτευξη του βασικού αυτού στόχου στο πλαίσιο της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού αποτελεί η γενίκευση της εργασίας. Σχετικά με τη θεμελιώδη αυτή προϋπόθεση ο Μαρξ αναφέρει: «Όταν είναι δοσμένες η εντατικότητα και η παραγωγική δύναμη της εργασίας, το μέρος της κοινωνικής εργασίας ημέρας, το αναγκαίο για την υλική παραγωγή, είναι τόσο πιο σύντομο, επομένως είναι τόσο πιο μεγάλο το μέρος του χρόνου που έχει καταχτηθεί για την ελεύθερη πνευματική και κοινωνική δραστηριότητα των ατόμων, όσο πιο ομοιόμορφα είναι κατανεμημένη η εργασία σ'

¹⁴ Βλ. Βλαδίμηρος Λένιν, «Για το συνεταιρισμό», *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. Β, Μέρος 2, Εκδοτικό Κ.Ε. του ΚΚΕ, χ.χ., σ.696, 698 και 703.

¹⁵ Ο Μαρξ σε επιστολή του στον Κούγκελμαν, στις 11 Ιουλίου 1865, έγραφε ότι «η αναγκαιότητα του καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας σε καθορισμένες αναλογίες στο παραμικρό δεν καταργείται απ' την προσδιορισμένη μορφή της κοινωνικής παραγωγής: εκείνο που μπορεί μονάχα να τροποποιηθεί είναι ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται», βλ. Fr. Engels, K. Marx, *Αλληλογραφία (1861-1869)*, Μέρος Β', Εκδόσεις Μπάϋρον, Αθήνα, 1975, σ.167. Εδώ γίνεται λόγος για το νόμο των δαπανών για εργασία, ο οποίος υφίσταται και λειτουργεί σε κάθε σύστημα κοινωνικής παραγωγής.

όλα τα ικανά για εργασία μέλη της κοινωνίας, όσο λιγότερο ένα κοινωνικό στρώμα μπορεί να ξεφορτώνεται τη φυσική ανάγκη της εργασίας και να τη φορτώνει σ' ένα κοινωνικό στρώμα. Επομένως, από την πλευρά αυτή το απόλυτο όριο για τη συντόμευση της εργάσιμης ημέρας είναι η γενίκευση της εργασίας. Στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία παράγεται ελεύθερος χρόνος για μια τάξη, με τη μετατροπή όλου του χρόνου της ζωής των μαζών σε χρόνο εργασίας»¹⁶.

Για να μπορούν, όμως, ο κοινωνικός και ο δημόσιος τομέας να διαδραματίζουν τον ανασυγκροτησιακό, αναπτυξιακό και μετασχηματοποιητικό τους ρόλο είναι απαραίτητο να συντονίζονται και να συνεργάζονται στο πλαίσιο ενός αποκεντρωμένου δημοκρατικού κοινωνικού σχεδιασμού-προγραμματισμού αξιοποιώντας με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τους πόρους που θα διαθέτουν για την καλύτερη δυνατή ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

4. Η αναγκαιότητα του κοινωνικού μετασχηματισμού

Τα κρίσιμα και θεμελιώδη ζητήματα που θίξαμε μέχρι τώρα σχετίζονται άμεσα με το γενικότερο ζήτημα της μετάβασης σε μια νέα κοινωνικοοικονομική και θεσμική οργάνωση της κοινωνίας. Βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση αυτής της κατεύθυνσης αποτελεί η ύπαρξη κινηματικών διαδικασιών που θα έχουν ως κύρια επιδίωξή τους την κοινωνική χειραφέτηση τόσο πριν όσο και μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από τις δυνάμεις της ριζοσπαστικής αριστεράς.

Με τον τρόπο αυτό θα προκαλούνται ρωγμές, ρήξεις και ανατροπές στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο των κυρίαρχων σχέσεων, θεσμών και μηχανισμών. Στόχος της κινηματικής αυτής διαδικασίας επιβάλλεται να είναι η συστηματική και μόνιμη υπέρβαση τόσο του χωρισμού των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής όσο και του χωρισμού των πολιτών από τη διακυβέρνηση. Ο διπλός αυτός χωρισμός δεν μπορεί να αρθεί παρά μόνο με την καθιέρωση μορφών, άμεσης δημοκρατίας, αυτοοργάνωσης και αυτοδιοίκησης όπως και μορφών αυτοδιαχείρισης, συνεταιρισμού και συνεργατισμού. Οι μορφές αυτές στο μέτρο που θα αναπτύσσονται θα εξασφαλίζουν τους όρους της κοινωνικής ιδιοποίησης από τους άμεσους παραγωγούς του δημιουργούμενου πλούτου και της άσκησης της διακυβέρνησης των κοινών από τους ίδιους τους εργαζόμενους.

Επισημαίνεται, σχετικά, ότι η διαδικασία σύστασης στο εσωτερικό ενός κοινωνικοοικονομικού συστήματος ορισμένων προϋποθέσεων, όρων και συνθηκών ενός άλλου κοινωνικοοικονομικού συστήματος μπορεί να συμβάλλει στο μετασχηματισμό και τη διάλυση των κυρίαρχων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και θεσμών τόσο πριν όσο και, κυρίως, μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης από τις δυνάμεις της ριζοσπαστικής αριστεράς. Η διαδικασία αυτή, προκαλώντας ρωγμές και ρήξεις σε ολόκληρη την κυρίαρχη δομή και λειτουργία, και όχι μόνο στο επίπεδο της

¹⁶ Βλ. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. Ι, Εκδοτικό Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1954, σ.546. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας. Άλλωστε, οι εργαζόμενοι οφείλουν να συνειδητοποιήσουν ότι «η πολιτική κυριαρχία, η κυριαρχία επί της κοινωνίας, στηρίζεται αναγκαστικά στην οικονομική ισχύ, στην κυριαρχία επί της εργασίας», όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά από τον Άντον Πάνεκουκ στο βιβλίο του: *Τα Εργατικά Συμβούλια*, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1996, σ.131, που γράφτηκε στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου στην Ολλανδία.

παραγωγής, προλειαίνει το έδαφος για τη μετάβαση σε ένα διαφορετικό τρόπο παραγωγής¹⁷.

Στην κατεύθυνση αυτή, εκτός από τις θεωρητικές επεξεργασίες των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν, Λουξεμπουργκ, Πάνεκουκ, Μάο, Γκεβέρα κ.ά. μαρξιστών, ιδιαίτερα μεγάλη σημασία έχει η πρακτική εμπειρία από την παρισινή κομμούνα, τα σοβιέτ στη Ρωσία, τα εργατικά συμβούλια στην Ευρώπη, τις ελευθεριακές κολλεκτίβες στην Καταλονία, τις επιτροπές της συγγκικής εξέγερσης, τις λαϊκές κομμούνες και την πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα, την κομμούνα της Σαγκάης, τις ανακτημένες επιχειρήσεις της Αργεντινής και τις κινηματικές μορφές αλληλέγγυας οικονομίας στη Λατινική Αμερική, την Ισπανία¹⁸, τη Γαλλία¹⁹, την Ελλάδα, όπως της ΒΙΟ.ΜΕ., κ.ά. Η μελέτη της εμπειρίας αυτής είναι πολύτιμη από κάθε άποψη.

Είναι καιρός πια εάν θέλουμε να αποφύγουμε και να παρεμποδίσουμε το καθολικό αδιέξοδο που διαμορφώνεται στη χώρα μας οι εργαζόμενοι και η νεολαία πρέπει να πάρουν τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές υποθέσεις στα χέρια τους.

Τα σύγχρονα κινήματα, όπως και ορισμένα από τα παλαιότερα, των εργαζομένων και της νεολαίας καταδειχνουν ότι οι κινητήριες δυνάμεις της κοινωνικής αλλαγής μπορούν να ενεργοποιούνται αγωνιστικά και ανατρεπτικά προσανατολίζοντας τη δράση τους σε χειραφετητική κατεύθυνση. Άλλωστε, ο κοινωνικός μετασχηματισμός εξαρτάται και καθορίζεται, ουσιαστικά, από τη δυναμική και την ωριμότητα των ίδιων των δυνάμεων και των φορέων της κοινωνικής αλλαγής. Η δε κοινωνική απελευθέρωση των εργαζόμενων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων δεν μπορεί παρά, να είναι, αποκλειστικά, έργο αυτών των ίδιων.

Η χώρα μας σήμερα αντιμετωπίζει συνθήκες οικονομικής και κοινωνικής καταστροφής. Η αδιέξοδη αυτή κατάσταση δεν μπορεί να ανατραπεί παρά μόνο με την κινητοποίηση και στράτευση των κοινωνικών δυνάμεων της αλλαγής στο στόχο της παραγωγικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης στη βάση του κοινωνικού μετασχηματισμού. Διαφορετικά, η κρίση θα βαθαίνει όλο και περισσότερο με αποτέλεσμα η κοινωνία μας να προσκρούει, συνεχώς, στα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και δημογραφικά αδιέξοδά της.

¹⁷ Βλ. Charles Bettelheim, *La transition vers l'économie socialiste*, Éditions Fr. Maspero, Paris, 1970, p.16-17. Ο Μορίς Γκοντελιέ αναφέρει ότι: «Στον Μαρξ, η έννοια *Übergang*, μετάβαση, προσδιορίζει τις διαδικασίες και τις μορφές μετασχηματισμού ενός τρόπου παραγωγής σε έναν ή περισσότερους άλλους και ενός οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού σε έναν ή περισσότερους άλλους. Οι εποχές μετάβασης είναι συνεπώς εποχές δημιουργίας νέων κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από κοινωνικές και πολιτικές επαναστάσεις που αντιστοιχούν σε επαναστάσεις που σημειώνονται στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής». Σχετικά, βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, *Οικονομία, κοινωνία, εξουσία. Κριτική ανάλυση των ιδεολογικών αναπαραστάσεων*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004, σ.47.

¹⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση των εργαζόμενων της Mondragon οι οποίοι απέδειξαν την ικανότητά τους να διαχειρίζονται τις οικονομικές μονάδες και τους οργανισμούς συλλογικής επένδυσης, κοινωνικής ασφάλισης κ.ά. που δημιούργησαν. Σχετικά, βλ. Benoît Borris, *Coopératives contre capitalisme*, Éditions Syllepse, Paris, 2015, p.15-17.

¹⁹ Στη Γαλλία σήμερα, αντίθετα από ότι συνέβαινε στη δεκαετία του 1970 όταν πραγματοποιήθηκε το τολμηρό αυτοδιαχειριστικό εγχείρημα της LIP, του εργοστασίου παραγωγής ρολογιών που έκλεισε αλλά οι εργαζόμενοι συνέχισαν τη λειτουργία του, η CGT υποστηρίζει τα αυτοδιαχειριστικά και συνεργατικά εγχειρήματα των εργαζομένων όταν οι εργοδότες κλείνουν τις επιχειρήσεις τους. Έτσι, χάρη στους αγώνες των εργαζομένων και τις πρωτοβουλίες τους τα συνδικάτα διαφοροποίησαν τη στάση τους. Στη Γαλλία το 2015 οι συνεργατικές οικονομικές μονάδες ανέρχονταν σε 2855 και αυξήθηκαν κατά 6% σε σχέση με το 2014 ενώ οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, στο ίδιο διάστημα, αυξήθηκαν κατά 4% (*Le Monde diplomatique*, décembre 2017).

